

En vestfynsk bondes indtryk og oplevelser under krigen i 1864

Af *Morten Vesterdal*

Gennem breve og andre optegnelser foreligger et ret fyldigt kendskab til de vilkår, hvorunder soldaten befandt sig i 1864. Lignende skildringer af, hvordan krigen dengang berørte befolkningen er derimod sparsomme. Taget som helhed er det sandsynligt, »at i hverdagslivet, således som det formede sig på den danske bondegård og i den danske købstad, gik dagligdagen videre, uden at man kan sige, at krigen i 1864 gjorde synderlige indgreb«. ¹ Det er imidlertid en kendsgerning, at forholdene for befolkningen ikke var ens i de forskellige landsdele. Mens jyderne i krigens sidste ende plagedes af fjendens tvangsudskrivninger, mærkede befolkningen øst for Store Bælt egentlig kun følgerne af de mange indkaldelser, der fandt sted overalt i landet.

Fynboerne berørtes af krigen på en anden måde. Som »bagland« for Fredericia Fæstning var øen i de første måneder et nødvendigt gennemgangsområde for troppeforskydninger, især mellem Als og Fredericia. Da preusserne fik fodfæste på Stenderup Hage (over for Fønsskov Odde), opstod frygt for landgang på Fyn, og hen på sommeren var der stor sandsynlighed for et angreb på Fyn. ² Når det ikke kom til udførelse, hang det sammen med, at en våbenstilstand trådte i kraft den 2. august. Vore militære foranstaltninger på Fyn kom derfor til at omfatte andet og mere end gennemmarch fra og til Fredericia. En kystbevogtning blev opstillet, og efterhånden samledes hele hæren til Fyn, hvor der blev truffet omfattende forberedelser til at imødegå et angreb. Navnlig på Vestfyn blev der som følge heraf stillet krav i stigende grad både om indkvartering og transportydelse (ægtkørsel). Frygt for, at et angreb blev indledt med beskydning af Middelfart, førte i øvrigt til, at byens borgere i vid udstrækning søgte at bringe sig i sikkerhed i omegnen.

Det efterfølgende er et bidrag til at belyse, i hvilken grad disse forhold påvirkede tilværelsen for befolkningen på Vestfyn, og bygger på to dagbøger, en gårdejer i Udby sogn, Morten Nielsen (1825–1910), har efterladt sig. ³

Morten Nielsen, Vesterdal (1825–1910). Fotografierne er taget med ca. 40 års mellemrum, og fotografiet til venstre må formodes at være fra omkring 1864.

Morten Nielsen var vokset op under påvirkning af den vestfynske vækkelse, men frigjorde sig fra pietismens dystre livssyn og blev i stedet levende optaget af Grundtvigs tanker. Han deltog i Treårskrigen og blev forfremmet til underofficer. I en årrække derefter gik han atter hjemme på faderens gård i Tommerup sogn. Ved udstykning i 1862 af en del af Ronæs Præstegård købte han jord og fik opført en gård, han gav navnet Vesterdal. Det lå imidlertid ikke i hans natur bare at passe sin gård. Ved folketingsvalget i marts 1864 stillede han sig som kandidat i Middelfart; vist nærmest fordi han var grundtvigianer, blev han slået af kredsens hidtidige folketingsmand.⁴ Senere var Morten Nielsen medstifter af Nørre Åby Sparekasse og virkede i 25 år som dens bogholder. En kortere overgang sad han i sognerådet, og i henved 40 år var han sognefoged.

Uheldige dispositioner og Folkebankens fallit havde imidlertid ført til, at han i 1887 måtte gå fra gården og tage til takke med et hus i udkanten af sin tidligere ejendom.

Morten Nielsens dagbøger fra 1864 er ført fra dag til dag, men har

»huller«. Indholdet spænder over vidt forskellige emner, lige fra omtale af den daglige dont på gården til referater af avismeddelelser om kendte mænd. Meget af materialet er således uvedkommende i denne sammenhæng. Det er hans iagttagelser som kvartervært og som ægtkusk, der har interesse. Daterede uddrag herom og om andre begivenheder, der har betydning i denne forbindelse, gengives ordret og i kronologisk rækkefølge.⁵ Glemte ord og udgiverens anmærkninger står i parentes.

Uddrag af Morten Nielsens dagbog

14.2.: Hen på eftermiddagen kom indkvartering af 13. Regiments 2. Bataljon, 8. Kompagni, 12 mand. De 10 af dem er familiefædre. Alle er fra Frederiksborg Amt og altså kulsviere. Det er flinke folk, og det er mig en stor fornøjelse at tale med dem.

15.2.: Vor indkvartering rykkede i morges igen til Middelfart og skal til Jylland. Den ene afdeling ses marchere frem og tilbage efter den anden. Nu først får vi at se, her er krig!

Jeg var i eftermiddags i Udby. Her kom en deling af 2. Dragonregiment og blev indkvarteret i byen. Jeg skyndte mig hjem og ventede at have fået indkvartering, men der kom ingen.

17.2.: Ved min hjemkomst fra Kauslunde fandt jeg huset fuldt af soldater. Det var københavnere af 1. Regiments 1. Bataljon, 7. Kompagni, 11 mand. Hos disse folk, der havde været med i slagene ved Bustrup og Bilskov, fik jeg underretning om retiraden (tilbagegangen fra Dannevirke) og om begge de nævnte fægtninger.

18.2.: Vor indkvartering rejste i morges ad Frederits. Vi har ventet 11. Regiment. Men det kom ikke. Et batteri er kørt her forbi, nordpå.

19.2.: I aften gik jeg op til kroen. Her traf jeg dragoner af det 2. Regiment helfulde og de Udby mænd halvfulde. Der var af begge et forskrækkeligt hus. Ja så forskrækkeligt, at jeg næppe har set magen siden forrige krig. Det blev i sin slags en mærkelig aften.

Tyskerne er gået over Kongeåen og står ved Gudsø. Altså om få dage er Fredericia belejret. Krigen er således gået ind i et nyt stadium.

En umådelig mængde soldater af alle afdelinger er i disse dage passeret nordpå, deriblandt 11. Regiment og et pionerkorps.

Lidt over middag fik vi atter indkvartering. Det var af 2. Dragonregiments 6. Eskadron, der hidtil har ligget i Udby: To dragoner, en oppasser og 6 heste.

22.2.: I aften var jeg i Rolund at modtage bespisningspenge osv. for de indkvarterede heste og mandskab for den 19. ds.

Til hver hest udleveres dagligt 9/16 skp. havre à 20 mk. pr. td., 5 pd.

hø à 1 sk. og 8 pd. halm à ½ sk. I kvarterpenge betaales dagligt for en hest 1¼ sk. og for en menig 1⅓ sk.

For nævnte dag hævede jeg 2 rdlr. og 9⅓₁₀ sk.

23.2.: Christen (gårdens tjenestekar) er indkaldt. Jeg havde håbet på, at det skulle gå over, men det glippede. Han skal melde sig i Næstved den 29. februar. Hans indkaldelse gjorde et stort indtryk her i gården.

I aftes (da) jeg gik fra Rolund, hørte jeg det første krigsskud »derovre«. I dag har vi ligeledes hørt skud fra den kant. I formiddags kom en kanonbåd sydfra og indlod sig straks i kamp med et af preusserne ovre på Stenderup Hage anlagt batteri.

5.3.: Oppasser Wilhelm Dau, som i nogen tid har været indkvarteret hos os, er i dag permitteret, fordi han er udskrevet i Holsten, og alle holstenere i den danske hær skulle hjemsendes.

21.3.: I Frederits har det i går og i dag været sande rædselsdage. Siden i går morges kl. 3 har det brændt uafladeligt, og en stor del af byen er i grus. Der er stor nød og jammer på færde. Folk flygter derfra som avner for vinden.

22.3.: Jeg hedede oven i morges, og da jeg var færdig, kom der straks ordre til ægt. Jeg kørte til Strib for at køre med flygtninge, der ingen sinde er kommet i større antal end i dag. Hvor det dog så sært ud ved Strib skibsbro. Alt lå i broget forvirring. Møbler, sengeklæder. Grædende kvinder og børn ventede på, om en eller anden ville flytte det i sikkerhed. En stor masse vogne fra alle omliggende sogne var mødt og kørte rundt til alle sider med de stakkels folk. Jeg traf en fattig kone, der trak med 6 små børn. Dem fik jeg, tillige med den smule tøj, de havde, på vognen og kørte dem til Skovs Højrup. Her fik de hos nogen familie et godt kvarter. Det gjorde mig godt at være vidne til den venlige modtagelse, der blev dem til del.

2.4.: Det spøger igen ovre på Stenderup Hage. Man taler om 3–400 både, om landgang osv. Der ses om dagen flag, og i aften ses vagtblus.

12.4.: I morges kl. 6 mødte jeg ved Indslev Kro. Der mødte ialt 300 vogne. Soldaterne havde overnattet i byerne deromkring og kom straks derefter med klingende spil. Det var 1. Bataljon af hvert af det 9. og 20. Regiment, næsten alle jyder. Langt om længe kom vi afsted. Turen var ualmindelig interessant, thi soldaterne var ved godt mod. Der var en ypperlig ånd herskende. Vittighederne regnede ned, de sang og støjede. Det eneste, der var i vejen, var, at et par officerer, oberstløjtnant Scholten og major Sperling,⁶ var i dårligt humør og gav dette luft på en lidet opbyggelig måde. Jeg kørte med sidstnævntes op-
passer og ordonnans, to jyder.

Min vogn var den næstsidste i hele rækken, og jeg var ikke kommet langt fra Gribsvad, før de første vogne kom tilbage. Derfra og lige ind-

til midtvejs mellem gyden til Ørsted og om efter Vedtofte var et rigtigt mylder af vogne, thi der var 600. Jeg fik allersidst læsset af, og da jeg ikke kunne komme til Vedtofte at bede, som var min bestemmelse, rullede jeg hjem (til forældrene på Elleruplund i Tommerup sogn) og vil blive der i nat.

Pastor Mohr⁷ i Ølsby (i Sydslesvig) er nu også afsat og ventes til Tommerup Præstegård, hvor hans kone og børn alt er ankommet. Kaptajn Thurah blev ikke antaget som kompagnichef og er nu også i præstegården.⁸

22.4.: Så fik jeg indkvartering: 2 underkorporaler og 4 menige af 17. Regiments 2. Kompagni. Iblandt er et par københavnere, og de er just ikke af dem, der giver et godt ord om krigen. Jeg kom straks i kast med dem: Slås til sidste mand, det skal vi! Uret har vi, og tyskerne har ret osv. Sådantaler de folk, og det er sørgeligt at høre. Man hører mange sørgelige talemåder og får det indtryk, at hærens mod er bøjet. Det har nedslået mig. Svoger Herman er derimod en ægte soldat. (Han kom på besøg fra et andet kvarter). Han gør ingen ophævelser. Hvis han ikke havde været her, ville det have været en tung aften for mig. Med inderlig glæde har jeg hørt ham meddele, hvad han vidste. Jeg har fået en nogenlunde oversigt over forsvaret og stormen ved de uforglemmelige Dybbølskanser. Af små eventyr har han oplevet adskillige, hvoriblandt jeg vil nævne, at han, – jeg tror, det var dagen før stormen, – var taget til fange, men sneg sig bort.

23.4.: Min indkvartering fik en ekstraforplejning, som der i aften blev lavet bœf af.

26.4.: Som jeg i aften sad her i mit kammer, hørte jeg toner nede fra stuen og kunne høre en mandsstemme iblandt. Jeg gik derned og hørte, at denne stemme var en af soldaternes, underkorporal Rasmussen. Han er en levende fyr og ivrig grundtvigianer, hvilket vi ikke kunne ane, da han har ladet forstå, at forsvaret ved Dybbøl ikke var rigtigt osv.

27.4.: Vi havde fået ny indkvartering. 13. Regiment er i nat kommet fra Fredericia og ligger i Skrillinge, Føns og Gamborg. Staben er i Ronæs Præstegård og musikkorpset her i sognet. Af (dette) er 4 kommet til os, nemlig: Stabshornist Ellinge, sergent(erne) Friis, Herzog og Goelle.

28.4.: De fire sergenter, som lå her sidste nat, fik mig til at køre for dem til Udby, hvor regimentet skulle samles. Her var en forskrækkelig tummel. Både de danske og de tyske soldater af regimentet holdt et forskrækkeligt styr.⁹ Tysk sang og dansk sang, tummel og larm. Ja det kan nok være. De var vist glade over, at de var hjemvendende, at Frederits var overgivet. Jeg var bedrøvet.

Ved middagstide fik jeg ordre til kongeægt og skulle møde ved Båring Vig-bro¹⁰ uopholdelig. Det var 8. ægt.

På vejen derned vrimlede det af soldater. I Kauslunde af 21. Regiment og i Vejlbj af 19. Regiment. Ved selve broen var der et storartet mudder med alle de sager, som er ført over fra Frederits. Der var artilleri, reserveparke, redskaber, proviant osv. Dampskibe, deriblandt Fulton, gik uafsladelig frem og tilbage medbringende resterne af vore sager derovre. En stor mængde vogne var tilsagt til at køre rundt omkring.

Jeg begyndte at køre brændevinstønder, men det ville ikke gå. Lidt efter fik jeg ordre til at køre til Hindsgavl med bøsse-mageren og hans tøj. Men det skulle vente indtil det næste dampskib, og det varede længe. Endelig kom det og bragte en officer af 21. Regiment, løjtnant de la Porte, som også ville med vognen, og så kørte vi. Vi kørte ad Vejlbj til, igennem Middelfart, hvor regimentets stab lå. Det var en næsten romantisk tur, især fra Middelfart. Her hørte jeg nemlig, at nævnte regiment i morgen skal til Jylland og lande ved Helgenæs, og dertil, at løjtnanten, som jeg kørte med, var en ægte dansk mand og ved godt mod, var munter og livlig.

2.5.: Jeg fik nu 7 mand og 6 heste i kvarter, alle jyder og flinke folk. Så har jeg også en anden civil-militær indkvartering, nemlig 3 mand, som rejser i den indre missions tjeneste: Lille Ole, Knud Lumby og en sjæl-lænder fra Fårevejle sogn.¹¹

Jeg tog noget trent mod dem, men det er gået over forventning godt, thi de er danske, og de er flinke. Vi har haft en aften, som jeg er glad ved.

5.5.: Forsamling for soldaterne (åbenbart arrangeret af Indre Mission) hos R. Jørgensen (i) Udby. Igår var jeg 9. gang i kongeægt. Kørt fougage fra Kauslunde til batteriet i Viby. I dag har jeg været 10. gang i kongeægt. Kørt rugmel fra Båring bro til Middelfart.

6.5.: (Sammen med sin kone på besøg) i Middelfart. Vi spiste til aften hos doktor Blicher og var sammen med feltpræst Rørdam, en forunderlig rar mand.¹²

Ja, det var en rar aften, men når vi så over mod Frederits, var det ikke således. Her har østrigerne begyndt at sprænge skanserne i luften, og man ser ilden fra de brændende blokhuse derovre i aften.

9.6.: Omtrent ved midnat er der blevet blæst appel. Alt er draget her-ned mod dette hjørne. Mod hjørnet ved Middelfart, Hindsgavl, Strib og Fænø. Man siger, at tyskerne tænker på landgang, og her skal vel det næste slag stå.

Vor indkvartering af 9. Regiments 3. Kompagni, som har ligget her siden den 18. maj, altså i 22 dage, er rejst fra os. Så vidt jeg ved til

Fænø. Det var den bedste indkvartering, vi endnu har haft, og mindet om dem vil vi altid beholde som noget kært.

Næppe var de rejst, før der kom anden indkvartering. Min gård blev taget til magasin, 8. Brigades, der nu består af 2., 9., 13., 20. og 22. Regiment.

Hele gården blev nu endevendt, både ude og inde. Begge loerne blev rensset til havre, flæsk, ærter, gryn osv., 2 gulve taget til hø og halm, 2 kamre inde blev ordnet til forvalteren og salen indrettet til skrivestue. I huggehuset kom trænkuskene til at ligge osv. Det er vist, at vi næppe før har haft en dag i det sidste år, hvor vi har haft sådan en oprydning. Også feltslagteren skulle have været her, men kunne ikke få lejligheden bekvemt nok. Så kom op ad dagen en uhyre mængde vogne, så vi virkelig næppe kunne komme frem her i gården. Der var både ægtvogne og kompagnivogne. Ægtvognene var alle sammen fra Skydebjerg, hvor magasinet hidtil har været.

Her til sognet er 13. Regiment ankommet, og i hver gård ligger 40–80 mand. Jeg skulle have haft 36.

11.6.: Atter i dag var gården som bestormet. 15 vogne fra Ørsbjerg var her med brød fra Assens. Arbejdet her i gården vil ikke gå, som det skulle, thi man driver en stor del af tiden hen med at tale med folk.

I Ellegård ligger en vagtmester Mendsen, fører af proviantkolonnen, der ligger i Viby. I morgen flytter magasinet igen. Våbenhvilen er forlænget 14 dage til den 25. incl.

12.6.: Det blev en mærkelig søndag. Alt var som forstyrret. Vogne ind og vogne ud hele dagen, først henad aften blev gården ryddet. Magasinet flyttet og rejst tilbage til Skydebjerg. 24 vogne er i ægt med samme. Om formiddagen var gården fuld af proviantvogne fra de forskellige regiment, og i eftermiddag af de nævnte ægtvogne. Man ånder nu friere, og der er blevet så roligt.

21.6.: Kørte til Middelfart. Da vi nåede Skrillinge på vejen derud, mødte vi købmand Møller, der ville op og se vores lejlighed. Ifald krigen udbryder igen på søndag, – så rykker Middelfart indvånere ud, – og (han) ville da have sin familie op hos os. Hans datter og en løjtnant Larsen af Fyns Arbejdsbataljon var med. Det rykker mod enden af våbenhvilen. Alt er spænding. Der er megen røre i Middelfart.

24.6.: Igår var Hartmann heroppe om kvarter, og i dag fik jeg brev fra lærer Tybjerg, om han og hans kone kunne komme, ifald Middelfart blev beskudt. De fleste rykker fra Middelfart.

25.6.: I dag samles Rigsrådet første gang. I stedet for, hvis jeg havde været heldig den 5. marts, da i dag at have siddet på Christiansborg Slot, er jeg i aften som en anden trænkusk landet på en parkplads ved 3. Divisions vognpark ved Kauslunde.

I morges tidligt fik jeg ny indkvartering: 1 officer, 2 underofficerer, 2 pionerer, 2 ambulancesoldater og 36 menige af 13. Regiments 2. Kompagni. Hermed ophørte det med at give soldaterne spise (fra våbenhvilens ophør fik de naturalforplejning, de selv måtte tilberede).

Fra boghandler Hartmann i Middelfart blev jeg anmodet om at hente ham et læs flyttegods, og lidt over middag kørte jeg til Middelfart. Endnu aldrig har jeg set sådant syn i Middelfart. Næsten for hver dør holdt en vogn. Hele byen var som et kaos. På vejen myldrede der af tropper til hest og til fods, af vogne, både civile og militære.

Straks efter at jeg var kommet hjem, fik jeg et par andre heste for og kørte til Kauslunde, hvor jeg troede, vi blot skulle i almindelig ægt, men det slog fejl. Det var ved en vognpark, 3. Divisions vognpark, at jeg skulle møde.¹³

Når jeg bliver afløst er uvist, man siger om 3 dage. Imellem 150 og 200 vogne står her.

26.6.: Våbenhvilen udløb altså i nat!

Natten gik forresten godt. Det var et yndigt vejr. Ved solens opgang kørte jeg tillige med flere vogne til Ronæs Bro efter havre, som jeg kørte til 7. Brigades magasin i Asperup. Kl. 4 var jeg atter på pladsen.

27.6.: Kl. 1 var jeg med at køre til Middelfart til feltbageriet i Adellershus efter brød, 300, til magasinet i Kauslunde.

28.6.: Flytningen fra Middelfart vedvarer. I dag er der kommet 2 læs fra købmand Møller. Hans husjomfru, en jomfru Petersen, er kommet hertil, og når bombardementet begynder, kommer alle handelsbetjentene også. Atter i dag måtte vi i ægt.

29.6.: Als er taget, det er det tordenbudskab, vi i dag hører fra alle kanter.

Atter i ægt med en lang vogn på parken ved Kauslunde, i aften kl. 8 og i morgen aften ved samme tid at afløse den med en kort. Min indkvartering rejste i eftermiddag. Vi får ingen i stedet.

2 læs humle fra Middelfart og et klaver er ankommet hertil. Jomfruen spiller på klaveret, som om alting var glædeligt.

30.6.: Kl. 8 blev jeg afløst og kørte også hjem. Der var kommet 16 læs flyttegods fra Middelfart, såvel af købmand Møllers som skolelærer Tybjergs tøj. Skolelærer Tybjerg, hans kone og svigerinde, en frøken la Cour, er ankommet og bliver hos os for det første.

Omtrent kl. 11 rejste jeg (til vognparken) og skal nu stampe i sølen i 24 timer. Denne gang med vogn nr. 124, i går 69 og de to første dage nr. 43.

Mon tyskerne kommer i nat?

1.7.: Jeg blev afløst i aften kl. 8 og kørte nok så gladelig hjem. Jeg gjorde ingen ture.

2.7.: Theologisk kandidat Schrøder, forstander for Rødding Højskole, som i denne tid opholder sig i Fyn, (hvor han fungerede som feltdegn hos feltpræst Rørdam),¹⁴ er i dag kommet hertil. Han er en inderlig rar mand, som det glæder mig meget at have til gæst.

Ronæs er belagt, men der er endnu 7 gårde i Rolund, som er fritagne, hvoraf min er den ene.

Man venter et angreb på Fyn. Alle tropperne står hver nat på alarmpladserne, beredte til at tage mod et angreb.

3.7.: I eftermiddag gik jeg op til Udby, nærmest for at se listen over krigsskatten. Jeg skulle have hjulpet et par mænd med at skrive en klage over ansættelsen af samme, men snakkede mig fra det.

4.7.: Lidt over middag fik jeg ægtordre og mødte i Viby og kørte 2 syge soldater til lazarettet på Frederiksgave. Kort før jeg rejste, var her en adjutant ved brigadestaben i Rolund og ville have min gård til stabskvarter. Jeg undskyldte og var også heldig at slippe. Derimod fik vi i aften indkvartering af 2 underofficerer og 30 mand af 14. Regiments 7. Kompagni. Den ene underofficer er en spillemand, en indfødt laurburger. For øvrigt lader det til, at det er flinke folk. Der er denne gang atter en grundtvigianer med.

5.7.: Ved midnatstide kørte jeg fra Frederiksgave, og kl. 6. i morges kom jeg hjem. Det var en ægt på 9 mil!

6.7.: Henad aften hørte vi de første kanonskud ved Middelfart. Mon tyskerne kommer herover? Det er i disse dage det almindelige spørgsmål på Fyn.

Boghandler Hartmann har i dag hentet sine kasser igen. Han tænker på at flytte til Sjælland. Købmand Severin Hansen har kørt lidt humle hertil.

7.7.: Den skydning, vi hørte i aftes, hidrørte fra, at vore tog et preussisk skib i Vejle Fjord, ladet med materiel.

Man venter hver nat angreb ved Middelfart. Vi har i aften taget bestemmelse om at ville våge for fremtiden.

8.7.: Fyns rømning har i disse dage været omtalt, først så småt, og siden er det blevet hørt videre. »Dagbladet« for igår, som vi fik i morges, prædiker over det samme tema. Det er nu ikke længere aldeles nyt, men det er noget forfærdeligt at tænke på. Jeg blev overordentlig nedslået i morges ved at tænke, at vi måske snart er prisgivet fjenden.

Atter fik jeg ny indkvartering, (intendanten ved 9. Regiment, 4 underofficerer, 3 menige og 2 heste).

Vi fik travlt med at ordne alt til denne nye indkvartering; alt det »flygtede« gods på loftet blev ordnet. Tybjerg rømmede deres kammer ovenpå og kom ned i kammeret nedenunder.

Intendanten lader til at være en flink mand. Han har tidligere været på Odense Herredskontor.

- Købmand Møllers karl var atter heroppe med et læs flyttegods.
- 11.7.: Kandidat Schrøder holdt et dansk foredrag for 17. Regiments kompagni i Hindsgavl Skov.
- 12.7.: Fyn er under 5. juli erklæret i belejringstilstand, og navnlig på denne egn får vi at erfare, hvad det er, og hvad det giver at have krig. I disse dage anlægges kolonneveje heromkring, i fortsættelse af det alt anlagte ved Middelfart. Der bliver nok en kolonnevej over min brakjord. Ved alle veje er sat afvisere. Helé hæren står opstillet fuldt kampberedt hver nat, ventende på angreb.
- Jeg var i aften til bystævne, hvor det pålagdes os fra solnedgang til solopgang at holde med vogne og heste, således at man på 10 minutter kan komme ud.
- 13.7.: De sidste tropper fra Nørrejylland er nu også her på Fyn. Fra Altona til Skagen råder nu tysken. Al den danske hær er nu samlet i det vestlige Fyn.
- 18.7.: I eftermiddag kl. 4 holdt feltpræst Prip prædiken i Gamborg Kirke. Han holdt en pietistisk lovpræken, som vist næppe gjorde stort indtryk på soldaterne. Forresten var han (en) begavet og folkelig taler, men nævnte ikke ét ord om vor trængsel. Det bedste var den mageløse sang, aldrig før har jeg hørt soldater synge så godt.
- 19.7.: Atter har vi fået våbenhvile. Fra i morgen middag kl. 12 til månedens udgang. Anden akt med tabet af Als, Vendsyssel, Vesterhavserne er til ende. Hvad kommer så?
- 20.7.: På grund af våbenhvilen tager folk nu rask ind til Middelfart igen. Jomfru Petersen rejste i morges. Hun havde været her siden 28. juni, i 23 dage. Skolelærer Tybjerg, hans kone og frøken la Cour rejste i aften. De havde været her i 21 dage. En vogn medtog størstedelen af deres tøj. Så er den samling til ende. Vi har haft det godt med hinanden.
- 21.7.: Intendant Lund og hans følge rejste i morges med regimentet, som skal ligge i Ørsted. Det luftede godt, da alle de vogne kom bort. Forresten har de 12 dage, som de har været her, gået godt. Det var den 17. indkvartering, som vi har haft siden Dannevirkes rømning.
- Straks efter at de var rejst, fik vi atter indkvartering. Denne gang af det tapre og berømte 11. Regiment (19 mand af 1. Kompagni: Korporal Arctander, søn af præsten i Klinte, 3 københavnere, alle frivillige, og 15 jyder). Desuden har jeg fået en officersaspirant i kvarter. Han havde et dårligt kvarter i Viby og fik tilladelse til at flytte herud.
- Fra fader fik jeg et lille brev. Han meddeler, at Frøbjærg Banker bliver befæstet, og at der er anlagt retiradeveje over faders jord fra Frøbjærg til Tommerupvejen.
- 22.7.: Korporal Arctander er blevet dannebrogsmænd. Han gav i den

anledning punch i aften. Jeg har ikke i lang tid haft en livligere og mere munter aften.

25.7.: Istedslagets årsdag har vi fejret ved at flage og ved i aften at drikke et glas punch, som Schrøder gav mandskabet.

Købmand Møller hentede atter et læs af godset, så nu er det svundet godt.

27.7.: Begyndt at skære raps. 18 soldater hjalp med, så det gik godt fremad også med det arbejde. Vi var ialt 23.

29.7.: Indkvarteringen hos os, på én mand nær, (var) i aften på vagt på Svinø. 2 soldater af kompagniet er kommet fra lazarettet og overnatter her i gården.

30.7.: Vor indkvartering rejste. 11. Regiment skal indtage stilling ved Hindsgavl i aften. Alt tyder på krig. Forresten vil vi længe mindes denne indkvartering, vi har haft i disse sidste 10 dage. Korporal Arc-tander var en prægtig mand.

1.8.: Vi fik endnu 2 mand og 3 heste af 13. Batteri (i kvarter).

Intendanten ved 9. Regiment, som skulle have ligget hos os, lå først i Udby Kro, men måtte rejse derfra, da en felttelegraf blev lagt derind i går. Nu ligger han i Rolund hos Peder Andersen. 2 af hans mandskab var herude i eftermiddags.

2.8.: Der er våbenstilstand på 9 måneder.

Det er det store, for soldaterne glædelige ord, som idag går fra mund til mund. I førstningen kunne jeg ikke tro det, men da så batteriet, (som) her lå, kom tilbage, inden de endnu havde stillet til forpost, så fik jeg troen i hænde.

Jeg kan ikke glæde mig.¹⁵ For mig kan enhver glæde sig, som han vil.

Straks efter våbenstilstandens indtræden blev nogle af tropperne forlagt til Sjælland, og andre spredtes ud over Fyn, mens omfattende hjemsendelser overalt fandt sted. Det varede derfor ikke længe, før hverdagen på Vestfyn atter kom ind i den vante gænge. Det gjaldt også for Vesterdals vedkommende, men hvordan det foregik, har Morten Nielsen ikke ofret mange linier på!

Mens han i sine optegnelser efter den tid undertiden har dvælet ved sine egne minder fra dengang, han var med i Treårskrigen, er det, som om nederlagsstemningen har fået ham til i lange tider at fortrænge erindringerne om hændelserne på Vesterdal i 1864.

Forfatteren Karl Larsen sendte ham i 1897 sin bog: »Under vor sidste Krig« som tak for lån af Morten Nielsens dagbog fra 1864.¹⁶ Indholdet af den tilsendte bog, der næsten udelukkende drejer sig om det, soldaten og hans pårørende dengang havde skrevet om krigen, er udvalgt blandt de mangfoldige breve og dagbøger, Karl Larsen havde

haft adgang til. Han har ganske naturligt undladt at omtale, hvordan tilværelsen på Vesterdal berørtes af krigen i 1864. Det gjorde dog ikke skår i Morten Nielsens glæde over bogen. »Det er længe siden, jeg fik en bedre gave«, lyder hans kommentar.

Henvisninger og noter

1. Landsarkivar dr. phil. Harald Jørgensen: 1864's betydning for det danske samfund, Fynske Årbøger 1964, s. 255.
2. Generalstabens: Den dansk-tydske Krig 1864, II, s. 213 og III, s. 30, Kbh. 1890-93 samt Bjørke, S., Kiær, H. F. og Norrie, J. W.: Krigen i 1864, Kbh. 1968, s. 244 og 293 ff.
3. I forf. besiddelse, vil senere blive overgivet til Landsarkivet for Fyn. Stof fra andre af Morten Nielsens dagbøger har tidligere været udnyttet til artikler her i årbogen, sidst i 1975: Med 3. Reservejægerkorps på Fyn under våbenstilstanden 1848-49. Se desuden samme årbog, s. 110, noter, 3. Ud over disse artikler foreligger desuden:
 - Om de gudelige forsamlinger på Fyn, Vestfynsk Hjemstavn 1974 s. 26-28,
 - Soldaterliv på Vejleegnen i 1848, Vejle Amts Årbog 1975, s. 147-168,
 - Beretning om en rundtur i København i midten af det 19. århundrede, Historiske Meddelelser om København 1975, s. 63-102,
 - Bjarne Stoklund: Bondedagbøger, Etnologisk Forum 1980, s. 18 og s. 71-72.
4. Niels Andersen (1826-1907), folketingsmand, valgt i Middelfart 1858-66.
5. Nutidig stavemåde og tegnsætning er benyttet. Gentagelser, visse følelsesudbrud og »fyldeord« er udeladt. Det samme er i reglen tilfældet med oplysninger om de indkvarteredes navne m.m. Noget af indholdet er i begrænset omfang forkortet ved udeladelse (uden nærmere markering) af mindre væsentlige enkeltheder.
6. Scholten faldt den 18. april ved Dybbøl, og Sperling blev såret.
7. Carl Ludvig Mohr (1812-72), sognepræst til Ølsby-Farensted 1851-64, svigersøn af pastor Thurah i Tommerup.

Under en vandring i 1854 gennem Sønderjylland havde Morten Nielsen været hans gæst i nogle dage.

8. Laurits de Thurah (1825-75), cand. theol., frivillig i Treårskrigen, sekondløjtnant s.å., afskediget 1852 som kaptajn, førstelærer ved Borgerskolen i Tønder 1856-64.

Søn af sognepræsten i Tommerup, omgikkes en del med Morten Nielsen; forbindelsen mellem de to vedligeholdtes i flere år.

Det forekommer uforståeligt, at Thurah, der i 1864 meldte sig som frivillig, ikke blev antaget; i særdeleshed da de store tab blandt officerer medførte, at ganske unge sekondløjtnanter i mange tilfælde måtte fungere som kompagnichefer.

9. 13. Regiment havde udskrivningsområde i Sydslesvig, og mandskabet derfra var tysk-sindede. Både ved mobiliseringen og senere fik det tildelt ældre mandskab fra Kongeriget, men ikke nok til at udskille alle de nationalt upålidelige elementer. En del af sidstnævnte kategori overførtes til en arbejdsbataljon, der anvendtes til udførelse af befæstningsanlæg m.m. på Fyn.
10. For at opretholde forbindelsen mellem Fyn og Fredericia, så ind- og udskibning kunne ske uindset fra fjendens side, var en landgangsbro opført i Båring Vig. Broen, som med en længde på 300 m nåede ud til 4 m vanddybde, var fuldført den 14. april.
11. Kolportør Jens Pedersen fra Vallekilde (Begtrup II, s. 382).
12. Peter Rørdam, præst (Begtrup I, s. 393 og 469-71 samt II, s. 131, 143, 352, 375, 411 og 601).

13. Divisionernes vognparker var fortrinsvis bestemt til at fremskynde indsættelse af reserver; når sådanne opgaver ikke forelå, bestred de forefaldende kørsel. Alle køretøjer var ægtvogne. En underofficer havde kommandoen.
14. Ludvig Schrøder (1836–1908) havde i begyndelsen af krigen søgt at holde sin højskole i gang. Da preusserne rykkede frem i Sønderjylland, spredtes eleverne. Noget derefter sluttede Schrøder sig til feltpræst Rørdam og virkede på forskellig vis som hans hjælper (Begtrup I, s. 103 samt II, s. 188, 204, 361, 369–83, 390–92, 401, 410, 442, 582–88, og 599).
15. Det kan forklare hans skuffelse, at han var en varm tilhænger af D. G. Monrad, som lige var trådt tilbage som konseilspræsident, og som i Rigsrådet den 5. november talte for at forkaste freden.
16. Karl Larsen udsendte i 1895 en opfordring til indsendelse af breve og dagbøger fra krigsåret 1864. Skrivelsen herom udsendtes i 7000 eksemplarer til sognepræsterne med anmodning om også at videregive eksemplarer til andre personer med kontakt til forskellige befolkningslag.

Ialt modtog Karl Larsen 1828 breve og dagbøger.